

نشانه- معنانشناسی روایی مکتب پاریس

جایگزینی نظریهٔ مدلیته‌ها بر نظریهٔ کنشگران:

نظریه و عمل

دکتر علی عباسی

۶۱۶

مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

نشانه- معناشناسی روایی مکتب پاریس:

جایگزینی نظریه مدلیته‌ها بر نظریه کنشگران: نظریه و عمل

دکتر علی عباسی

ویراستار: فاطمه کواشی

حروف‌نگار و صفحه‌آرا: سمیرا دهقان

طراح جلد: آرمان خرمک

ناظر چاپ: صفر ممیزاد

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۳۰۰.۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای دانشگاه شهید بهشتی محفوظ است.

سرشناسه:	عباسی، علی، ۱۳۴۴-
عنوان و نام پدیدآور(ان):	نشانه- معناشناسی روایی مکتب پاریس: جایگزینی نظریه مدلیته‌ها بر نظریه کنشگران: نظریه و عمل / علی عباسی
مشخصات نشر:	تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری:	چهارده، ۴۷۰ص. نمودار، مصور.
شابک:	۹۷۸ ۹۶۴ ۴۵۷ ۳۵۴۵
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
یادداشت:	واژه‌نامه؛ کتابنامه؛ نمایه.
موضوع:	نشانه‌شناسی، Semiotics؛ روایتگری، Narration (Rhetoric)
شناسه افزوده:	دانشگاه شهید بهشتی
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۵ ن ۹۹/ع ۲ P
رده‌بندی دیویی:	۳۰۲/۲
شماره کتابشناسی ملی:	۴۳۹۸۹۰۲

کد ناشر ۱۰۰۱۷۳۴

www.pub.sbu.ac.ir
unipress@mail.sbu.ac.ir

فهرست مطالب

.....	سخنی با خواننده	نه
.....	۱. مقدمه	۱
.....	۱.۱. موضوع علم نشانه- معناشناسی: ظاهر شدن معنی	۱
.....	۲.۱. هدف نشانه- معناشناسی	۲
.....	۳.۱. تعریف و تمایز نشانه- معناشناسی و نشانه‌شناسی	۵
.....	۴.۱. پرسش اصلی و انتخاب موضوع این اثر: روایی‌گری	۱۰
.....	۵.۱. معرفی بخش‌های کتاب	۱۳
.....	۲. پیشینه تاریخی روایی‌گری	۱۹
.....	۱.۲. ناهمبستگی و تاریخی به نظریه روایی	۱۹
.....	۲.۲. ریشه‌های منطقی به نظریه روایی	۲۰
.....	۳.۲. بنیان‌گذار تحلیل روایی: ولادیمیر پروپ	۲۶
.....	۴.۲. منطق نقش‌ها: کلا برمن	۳۲
.....	۵.۲. نشانه- معناشناسی روایی گریس	۳۸
.....	۳. بخش نظری و روش‌شناسی	۴۱
.....	۱.۳. سازمان‌دهی کلی معنا، ساختار بنیادین از دلالت معنایی (زرف ساخت)	۴۱
.....	۱.۱.۳. تعریف سیر روایی	۴۱
.....	۲.۱.۳. سیر زایشی معنا	۵۲
.....	۳.۱.۳. مربع معنایی: ساختار بنیادین دلالت معنایی و زایش به اصل تقابل (استفاده عملی)	۶۰
.....	۴.۱.۳. مربع حقیقت‌نمایی	۸۳
.....	۲.۳. عناصر روایی	۹۹
.....	۱.۲.۳. آکتان، کنشگر، محمول (از خط سیرهای کنشگران تا نحو مدل)	۹۹
.....	۲.۲.۳. مدل‌یته‌ها (از نحو کنشگران تا نحو مدل)	۱۳۷
.....	۳.۲.۳. شیء و ارزش	۱۷۳
.....	۳.۳. شکل‌های روایی و ساختارهای روایی روساخت	۱۸۵
.....	۱.۳.۳. شکل‌های بنیادین از سیر روایی (عناصر اصلی در تحلیل روایی)	۱۸۵
.....	۲.۳.۳. برنامه روایی و پیچیدگی‌های آن	۲۰۹
.....	۴.۳. الگوی روایی هنجارگونه کلی	۲۳۰
.....	۱.۴.۳. مرحله «عقد قرارداد»، «تأثیرگذاری» یا مرحله «ترغیب»	۲۳۳
.....	۲.۴.۳. مرحله «عمل»	۲۴۹
.....	۳.۴.۳. مرحله «جزا»	۲۵۸

۴. مبحث کاربردی ۲۶۵
- ۱.۴. تحلیل کاربردی- عملی افعال مُدل ۲۶۹
- ۱.۱.۴. کارکرد افعال مُدل در فیلم «قیصر» اثر مسعود کیمیایی ۲۷۲
- ۲.۱.۴. کارکرد افعال مُدل در «کودک با لباسهای کثیف» در یک آگهی تلویزیونی ۲۷۵
- ۳.۱.۴. کارکرد افعال مُدل در مسابقه‌های دوچرخه‌سواری «دورفرانسه» ۲۷۷
- ۴.۱.۴. کارکرد افعال مُدل در روایت «عزیمت پدر» ۲۸۰
- ۲.۴. تحلیل کاربردی- عملی برنامه‌روایی ۲۹۰
- ۱.۲.۴. تحلیل برنامه‌روایی و ارائه‌مربع معنایی در «آگلوگا» از ژان ماری لوکلزیو ۲۹۰
- ۲.۲.۴. تحلیل برنامه‌روایی در سفره‌جادویی ۲۹۹
- ۳.۲.۴. تحلیل برنامه‌روایی و ارائه‌مربع حقیقت‌نمایی در «روایت آقا کلاغه» ۳۰۲
- ۴.۱.۴. تحلیل برنامه‌روایی در «فرشته کوچولوی باد» قصه کوتاه از کشور چکسلواکی ۳۰۹
- ۵.۱.۴. تحلیل برنامه‌روایی و ترکیبات گوناگون آن در «بی‌بی ژاگا» ۳۱۴
- ۳.۴. تحلیل نحو روایی و ارائه‌الگوی روایی هنجارگونه ۳۲۹
- ۱.۳.۴. تحلیل نه‌روایی و چگونگی متقاعدسازی در خاکسترنشین (سیندرلا): برنامه پایه و ابزاری ۳۲۹
- ۲.۳.۴. تحلیل نحو روایی و ارائه‌نوی روایی هنجارگونه در «انتقام» اثر گی دو موپسان ۳۳۸
- ۴.۴. تحلیل مربوط به رابطه فاعل کنشگر و شیء ارزشی ۳۷۳
- ۱.۴.۴. رابطه فاعل کنشگر و شیء ارزشی. مورد مطالعه «در گذشته» از شارل کرو ۳۷۳
- ۲.۴.۴. رابطه شیء و ارزش: مورد مطالعه «کباب‌فروش و دیوانه اثری از ربله ۳۸۲
- ۵.۴. تحلیل‌های مربوط به مربع معنایی ۳۸۸
- ۱.۵.۴. تحلیل معنایی از تابلوهای «نمار»، «مجنون» و ... اثر خشایار قاضی‌زاده ۳۸۸
- ۲.۵.۴. تحلیل معنایی از مسجد- شهر (ایده‌آل شهر) شامل خُردنظام (مسجد) با کلان‌نظام (شهر) ۳۹۷
- ۳.۵.۴. تحلیل معنایی از تهران: گسست و پیوست معنا: تحلیل اشکال معنایی معماری شهر تهران ۴۱۲
- ۴.۵.۴. تحلیل معنایی از تابلویی از کلیله و دمنه ۴۲۸
- ۵.۵.۴. تحلیل معنایی از تصویر "زن و لوله بخاری" اثر رَیبه ۴۳۳
- ۶.۵.۴. تحلیل معنایی از "آگلوگا" از ژان ماری لوکلزیو ۴۳۷
- ۷.۵.۴. تحلیل معنایی از سازده کوچولو از آنتوان دو سنت اگزوپری ۴۴۲
۵. نتیجه کلی ۴۴۵
- منابع ۴۴۹
- واژه‌نامه فارسی- فرانسه ۴۵۱
- واژه‌نامه فرانسه- فارسی ۴۵۹
- نمایه ۴۶۷

سخنی با خواننده

نشانه- معاشناسی روایی^۱ مکتب پاریس (جایگزینی نظریهٔ مدلیته‌ها بر نظریهٔ کنشگران؛ نظریه و عمل) مقدمه‌ای است برای فهم دقیق دلالت‌های معنایی به کمک نشانه- معاشناسی مکتب پاریس؛ علم جدید (در ایران)، پربار و جذابی که امروزه چه در مقدمات، چه در نتایج و چه در کاربرد و ایده کردن آن روی گفتمان‌های گوناگون پیشرفت‌های چشم‌گیری داشته است.

«نشانه- معاشناسی روایی ...» اثری است برای تمام کسانی که علاقه دارند مبانی اصلی مباحث روایی را شناسند. حوزهٔ مطالعهٔ علم نشانه- معاشناسی مکتب پاریس به بُعد روایی (یا کنشی)، بُعد صوری، بُعد گورتیو، بُعد حسی- عاطفی، بُعد شناختی و بُعد گفته و گفته‌پردازی تقسیم می‌شود، اما تا کنون هیچ‌کس یا عمل نباشد نمی‌توان از هیچ‌یک از این ابعاد سخن گفت. انتخاب گفتمان روایی یا بُعد کنشی و به دنبال آن بُعد صوری (امید است در کتابی دیگر به موضوع صورت‌ها، گفته و گفته‌پردازان بپردازیم) در این اثر به این دلیل است که اعتقاد داریم همه چیز با کنش آغاز می‌شود و به همین دلیل باید ابتدا منطق و دستور زبان کنش را آموخت. کنش روایی^۲ که هنر روایی یکی از شکل‌های پیش‌رفته آن به شمار می‌آید، واسطه‌ای است نمادین از کنشی که در آن انسان می‌آموزد در حوزهٔ زبان‌های گوناگون سیروگذر کند (هم‌چون: داستان‌های خنده‌آور، عمل روایت شفاهی، بازی از خاطرات شخصی، حوادث، قصه‌های پریان، فیلم‌های تخیلی یا فیلم‌های مستند و فیلم‌های گزارشی، پیام‌های بازرگانی یا سیاسی). به همین خاطر آموختن کارکرد و سازوکار روایی در گفتمان‌ها بسیار ضروری است و این اثر «نشانه- معاشناسی روایی ...» همان ابزاری است که این کارکرد را به‌روشنی معرفی می‌کند.

از سوی دیگر، به دلیل نیازها و خواسته‌های روزافزون مخاطبان فرهیخته و فرهنگی در حوزهٔ نشانه- معاشناسی و نیاز مبرم به یک روش‌شناسی معتبر و دقیق، هدف این کتاب، دیگر، هم‌چون زبان‌شناسی، توصیف جمله نیست، بلکه نشان دادن «کارکرد روایی گفتمان» و معرفی منطق و دستور زبان هر نوع گفتمانی است. طبیعتاً از یافته‌های جدید در این حوزه کاملاً سود

برده‌ایم. زمانی که نیاز مبرم به روش‌شناسی دقیق در این حوزه برای تحلیل متون در تمام سطوح آموزشی، تعلیمی و پژوهشی حس می‌شود، به‌نظر ارائه مجموعه‌مفاهیم کلیدی و پایه‌ای این علم که خاص این نوع از تحلیل‌هاست و نیز اعمال آن‌ها بر متون گوناگون هنری به شکل کاربردی، بسیار ضروری می‌نماید.

بر این اساس به‌درستی می‌توان ادعا کرد که در حوزه «نشانه-معناشناسی روایی» (مکتب پاریس)، این اثر اولین کتاب پایه‌ای، مقدماتی و تقریباً کامل (چه از لحاظ نظری و چه از لحاظ روش‌شناسی) است. به همین دلیل این علم با ابزاری کارآمد و محکم (زبان‌شناسی، منطق و انسان‌شناسی) با تکیه بر اصول روش‌شناسی و به دور از سلیقه‌ها و اندیشه‌های فردی تلاش دارد با نگاهی علمی و علمی ارتباطات، بازی‌های دلالت معنایی، پیوندهای بین ساختارها، ارتباط بین نشانه‌ها و بینش آن‌ها با یکدیگر را در یک گفتمان نشان و در ادامه، سازوکار و دستور زبان هر گفتمان (شنیداری، دیداری، و غیره) را با روشی کاملاً منطقی ارائه دهد. این اثر ارائه‌دهنده الگوهای روایی جدید پیش‌رفته است و از این نگاه، اولین کتاب پایه‌ای و مقدماتی در حوزه «نشانه-معناشناسی روایی» است.

واقعیت این است که ما در این اثر دنبال علمی هستیم که تلاش دارد فنون و ساختارهای روایی مورد استفاده در یک متن ادبی را بررسی کند، علمی که نشان دهد چگونه ساختارهای نظام‌دهنده ادراک روایتی ما به کمک زبان به موجودات کاغذی (شخصیت‌های داستانی) تبدیل می‌شوند. درحقیقت، هر نوع گونه زبانی که باشد: شنیداری، دیداری، چشایی و لامسه‌ای موضوع مطالعه نشانه-معناشناسی است. نشانه-معناشناسی نه فقط سعی دارد انسجام درونی یک گفتمان، یک تابلوی نقاشی، یک رفتار حرکتی، آداب و رسوم غذا خوردن و خلاصه هر گونه اعمال و کردار فرهنگی را نشان دهد، بلکه می‌خواهد قوانین و کارکرد معنایی منتج از این نظام‌های معنایی را تبیین کند.

«نشانه-معناشناسی- روایی ...» علاقه‌مند به شکل‌های (فرم‌های) دلالتی و نه به لانگ، تلاش دارد به دو عنصر اصلی بپردازد:

۱. «ترکیب‌های مدلی (افعال تأثیرگذار) و کارکرد آن‌ها»

۲. ارائه یک «الگوی روایی هنجارگونه» کلی.

۱. اهمیت ترکیب‌های مدلی در ارتباط با کنشگران خواهد بود. درواقع، مدلیته‌ها نقشی بسیار مهم و اساسی در هویت‌بخشی به کنشگران دارند. این سخن بدین معناست که در هنگام تحلیل‌های نشانه-معناشناسی نوین اولویت به مدلیته‌ها داده می‌شود. با جابه‌جایی چنین

دیدگاهی، یعنی اولویت بخشی به مدلیته‌ها و نه به کنشگران نشانه- معنانشناسی مکتب پاریس مسیر تازه‌ای برای تحلیل‌های روایی انتخاب کرده است و دقیقاً همین ویژگی است که نشانه- معنانشناسی را از نشانه- شناسی سنتی متمایز می‌کند. در ابتدا هدف رسیدن به تعریفی روشن از کنشگران به کمک عوامل خارجی بود. این سخن بدین معناست که نشانه‌شناسانی هم‌چون پروپ برای تعریف کنشگر به عوامل خارجی مانند پیش‌ساخته‌های فرهنگی متوسل می‌شدند. در صورتی که از این به بعد، تعریف کنشگر فقط از درون صورت می‌گیرد و نه از بیرون. این امر فقط زمانی محقق می‌شود که نظم و ترتیب مدلی را پیدا کنیم، زیرا فقط مدلیته‌ها می‌توانند کنشگر را تعریف کنند و به آن هویت بخشند. به همین دلیل و به خاطر سیالیت مدلیته‌ها، آن‌ها نقطه آغاز هر بحثی در هنگام تحلیل هستند. این رویکرد جدید به شکل ریشه‌ای روش تحلیل روایی را متحول و این توانایی را ایجاد کرده است تا داستان کنشگر و هم‌چنین اهداف او در گفتمان را از نزدیک و یک روش‌شناسی دقیق بررسی کنیم و دقیقاً این یکی از اهداف اصلی این اثر است.

۲. اهمیت ارائه یک «الگوی هنجارگونه کلی» برای هر نشانه‌شناسی به‌روشنی روز است، زیرا چه برای نشانه‌شناس ساخت‌گرا چه نشانه‌شناسی ساخت‌گرا، نشانه- شناسی بدون الگو وجود ندارد. «الگوی هنجارگونه کلی»، درواقع، دستور زبان، کوچک‌ترین واحد معنایی و اصلی‌ترین عنصر تشکیل‌دهنده نظام هر گفتمان و هر روایت است. به‌درستی می‌توان ادعا کرد که گفتمان و روایت اصولاً با این الگو تعریف می‌شوند. با نگاهی دایمی باید گفت که اصلاً واحد معنایی هر کنشی این «الگوی روایی هنجارگونه کلی» است. اهمیت این الگو به اندازه‌ای است که می‌توان گفت که دستور زبان تمام کنش‌های بشری از این الگو پیروی می‌کند. نمی‌توان کنشی را تصور کرد که از این قاعده خارج باشد. به‌طور نمونه، کنش خوددر راه رفتن، شنا کردن، حرف زدن، مطالعه کردن، دوچرخه‌سواری کردن و غیره، تماماً از این الگو پیروی می‌کنند. از آنجایی که جوهره روایت تشکیل‌شده از کنش است، «روایت حداقل» یعنی تغییر از یک پاره ابتدایی به پاره انتهایی، پس الگوی روایی هم به شکل خودکار از همین الگو پیروی می‌کند. زمانی می‌توان از نشانه- معنانشناسی اخلاقی، شناختی، عاطفی و بیانی سخن گفت که نخست مبحث نشانه- معنانشناسی روایی به‌خوبی شناخته شده باشد. بی‌دلیل نیست که تمام نظریه‌پردازان در این حوزه، مطالعات خود را از کنش کنشگران آغاز کرده‌اند. به‌طور مثال، ولادیمیر پروپ، بررسی‌های شکلی خود را روی روایت‌ها از کنش کنشگران آغاز کرد و توانست

۳۱ کارکرد کنشی را معرفی کند. درواقع، روایت‌شناسی شناختی فقط به کمک مبحث بسیار مهم روایی‌گری فهم خواهد شد. با همین استدلال، زمانی می‌توان نشانه-معناشناسی اخلاقی، شناختی، عاطفی و بیانی را بررسی کرد که ابتدا نشانه-معناشناسی کنشی به شکل روشن فهم شده باشد. برای اثبات ادعای خود می‌توان این پرسش را مطرح کرد که چگونه می‌توان گفت که شخصیت داستانی ترسیده است، بی‌آن که سخنی از کنش ترساندن بیان شده باشد؟ این ادعای درستی است که بگوییم همه چیز با کنش آغاز می‌شود. بر این اساس، برای تحلیل هر گفته ابتدا باید کنش در آن گفته و در ادامه کنش گفته‌پرداز آن گفته را در هنگام عمل گفته‌پردازی با دست‌مطالعه کرد. کنش دارای منطلق خاص و دستور زبان خاص خود است. با تجزیه و تحلیل هر کنش می‌توان خط‌سیر روایی و غایت‌مند بودنش را به راحتی مشاهده کرد. ازسوی دیگر، در گفتمان تخیل «کنش» برین ذات و غایت بسیار دور از ذهن است. غالباً انسان شنا می‌کند برای چیزی دیگر به غیر از غذا، غذا می‌خورد برای غایتی غیر از غذا خوردن، درس می‌خواند برای غایتی دیگر. او تمام این کنش‌ها را به خاطر هدف و غایتی دیگر انجام می‌دهد.

براین اساس به صراحت می‌نویسیم که «نشانه-معناشناسی روایی...» در حد واسطه دو اثر خوب در این حوزه قرار می‌گیرد: «مبانی معناشناسی نوین» از حمیدرضا شعیری و «معنا به مثابه تجربه زیسته» (گذر از نشانه‌شناسی کلاسیک به نشانه‌شناسی با دورنمای پدیدار شناختی) اثر مرتضی بابک معین. کتاب اول کتابی است ساختاری و کلاسیک و اثر دوم ارائه‌دهنده نظریه‌هایی نوین در این حوزه است و تلاش دارد از نشانه-معناشناسی کلاسیک گذر کند. مسلماً یک سوی محور واژه گذر در ارتباط با گذشته و سوی دیگر آن در پیوند آینده است. نظریه‌پردازان نوین در حوزه نشانه-معناشناسی به هیچ عنوان گذر را در معنای رد و انکار اندیشه‌های نظریه‌پردازان قبلی ندانسته‌اند، زیرا نشانه-معناشناسان مدرن هم‌چون نشانه-معناشناسان کلاسیک، هنوز پایبند به نظریه‌های سفت و سخت گرمس‌اند و هیچ‌یک از آن‌ها هنوز این نظریه‌های ساختاری و کلاسیک را رد و انکار نکرده‌اند، بلکه دورنمای خود را وسعت بخشیده‌اند و با تکیه بر نظریه‌های پیشین، در حال نظریه‌پردازی در حوزه‌های جدید هستند تا بتوانند راه‌های جدیدی در این حوزه باز کنند. بر این اساس، «مبانی معناشناسی نوین» نخستین کتاب در حوزه نشانه-معناشناسی مکتب پاریس در ایران است. حمیدرضا شعیری با تکیه بر اصول ساختاری سعی کرد اصول و مبانی کلی این علم را به شکلی ساده، روان و علمی بیان کند. کتاب حاضر، نشانه-معناشناسی روایی، در ادامه نظریات «مبانی معناشناسی نوین» تلاش دارد از کلیات عبور کند و به ژرف‌ساخت و بطن متن و به

طور کلی در واحدهای تشکیل‌دهنده و معنایی متن وارد شود و از مباحث گوناگون نشانه-معناشناسی فقط به مسئلهٔ روایی‌گری و ارتباط آن با مدلیته‌ها با همان اصول ساخت‌گرایی بپردازد تا دریچه‌ای باشد برای کسانی که علاقه دارند نشانه-معناشناسی بعد از گرمس را مطالعه کنند. به همین خاطر، «معنا به مثابه تجربه زیسته» زمانی قابل فهم است که دو کتاب قبلی نامبرده‌شده در این بند خوانده شوند. این کتاب تلاش دارد به پیوستگی و گذر از نشانه‌شناسی کلاسیک به نشانه‌شناسی با دورنمای پدیدار شناختی بپردازد. «معنا به مثابه تجربه زیسته»، با تکیه بر مباحث ساختاری در نشانه-معناشناسی و گذر از آن و نیز با ارائه نظریه‌های جدید در این حوزه قدم به بعد ساخت‌گرایی می‌گذارد و تلاش دارد برای احیای علم نشانه-معناشناسی به موضوعاتی هم‌چون «تن»، «ادراک»، «امر حسی» و «حضور» بپردازد. به همین خاطر، می‌توان به سراحت گفت که این سه اثر به‌خوبی هم‌پوشانی دارند و تکمیل‌کننده یکدیگرند.

اکنون که کتاب نشانه-معناشناسی روایی مکتب پاریس با عنایت پروردگار به مرحله انتشار و عرضه به علاقه‌مندان رسیده است، و ایفای خود می‌دانم از همدلی و همراهی صمیمانهٔ سرکار خانم فاطمه کواشی که از سر محبت و با نیت و وقت حله بسیار زحمت و پیرایش چندباره و به سامان رساندن این کتاب را متقبل شده‌اند و در این خصوص اهتمامی ویژه داشته‌اند، همچنین از لطف و عنایت سرکار خانم آذر مه سنجری و پیگیری‌های مدافعه ایشان در به ثمر رساندن این مهم و از سرکار خانم سمیرا دهقان، حروف‌نگار و صفحه‌آرای صبور و دقیق انتشارات دانشگاه، و نیز از جناب آقای آرمان خرمک برای طراحی جلد این کتاب سپاس می‌نمایم. از خداوند بلندمرتبه سلامت و سعادت این بزرگواران نیکاندیش را مسئلت دارم.

علی عباسی

پاییز ۱۳۹۵